

ЕЗИКОВА КАРТИНА НА ПАРИТЕ В БЪЛГАРСКИТЕ ПАРЕМИИ

Надежда Илиева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

THE LINGUISTIC REPRESENTATION OF MONEY IN BULGARIAN PROVERBS

Nadezhda Ilieva

Sofia University “St. Kliment Ohridski” (Bulgaria)

ORCID ID: 0009-0003-7782-0912

E-mail: n.ilieva17@abv.bg

Abstract: This article dwells on the linguistic representation of money in Bulgarian proverbs and sayings (paroemias). The essence and functions of money as a universal equivalent of goods, the subject of market exchange, are examined.

The aim of this article is, after the analysis of the presented Bulgarian paroemias, to show the practical and psychological dimensions of their use, application and impact. Various methods have been used: description, summary and classification of the examined material, as well as conceptual and linguocultural analysis.

The following conclusions are drawn from the functions considered: the need to expand the scope and nature of research in this scientific field; a more in-depth study of the role of money as part of everyday life, determining the mentality and stereotypes characterising the behavior of Bulgarians.

Keywords: linguistic picture, money, paroemias, paremiology, concept

Резюме: Статията представя езиковата картина на парите в българските пословици и поговорки (паремии). Разгледана е същността, функциите на парите като всеобщ еквивалент на стоките, предмет на пазарна размяна. Това води до определено материално и културно възприемане на стойността на парите в индивидуален и общностен план. Концептът *пари* е представен през идейната призма на паремиологията.

Целта на настоящата статия е след направения анализ на представените български паремии да се покаже в практически, психологически аспект употребата, приложението и въздействието им. Използвани са различни методи: описание, обобщение и класификация на разгледания материал, както и концептуален и лингвокултурологичен анализ.

От разгледаните функции се налагат изводите: необходимост от разширяване обхвата и същността на изследванията в тази научна област; по-задълбочено проучване на ролята на парите като част от бита, определящи манталитета и стереотипите в поведението на българина.

Ключови думи: езикова картина, пари, паремии, паремиология, концепт

*...и чудех се тогава отде вземат тези стари хора таквиз избрани
приказки и как умеят да ги казват навреме,
кога де приляга и както прилича.*

Петко Р. Славейков

Въведение

Настоящата разработка предлага аналитичен преглед на езиковата картина на *парите* в българските паремии.

Целта на изследването е след анализ на концепта *пари* в българските паремии да се покаже в практически аспект тяхното приложение, функция и влияние.

За постигане на аналитична пълнота и по-точна характеристика на обекта на научното обследване на концепта *пари*, са използвани паремии от „Български пословици и поговорки“ с автор Стефана Стойкова, от „Български пословици“ на Петко Славейков, както и от дванадесетия том на „Българско народно творчество“ на Ангел Каралийчев.

Изпълнението на целта е осигурено чрез методите: описателен; обобщение и класификация на анализираната информация/материал; концептуален и лингвокултурологичен анализ.

Езикова картина

Езиковата картина на света, от една страна, е система, която дефинира своеобразната култура и манталитета на езиковата общност (определяща съществуването и функционирането на самия език), а, от друга страна, е следствие от етническото развитие на общността и на езика.

В съвременната лингвистика под картина на света се разбира цялостният образ за света, изграден в резултат на културния живот на човека.

Вилхелм фон Хумболт е един от първите лингвисти, който определя езика като външно проявление на „духа на народа“. Установените от Хумболт традиции са продължени от Лео Вайсбергер, който въвежда понятията *езикова картина на света* и *картина на света*. Той налага мнението, че всеки език е уникален и във всеки език е

ЕЗИКОВА КАРТИНА НА ПАРИТЕ....

заложена собствена картина на света, която представлява определен културноспецифичен модел (Ilieva 2016: 77–78). Езикова картина на света е „исторически формираната във всекидневното съзнание на даден езиков колектив и отразена в езика съвкупност от представи за света, определен начин за концептуализация на действителността“ (Kreychova, Stalyanova 2019: 70).

Ключов за анализа, представен в тази статия, е терминът *концепт*: „В изграждането на понятието *концепт* и прилагането на концептуалния анализ се отразява характерът на познавателния процес, който включва не само способността на човека да осмисля възприеманите обективно съществуващи предмети и явления, като осъзнава техните особености, връзки и отношения“ (Radeva 2017: 69).

Формирането на езиковата картина на света се осъществява посредством семантични единици от различни езикови нива. Езиковата картина на света е съвкупност от понятия: духовни, които определят особеностите на културата и светогледа на съответната общност, и езикови, на които се базира произхода и функционирането на езика. Тя се променя в съответствие с развитието на нацията и езиковото ѝ проявление. Създава се идентичност на езиковите средства, което спомага за разбирането на неговото своеобразие, а също и на културното многообразие във възприемането на света и отразяването му чрез съответните езикови способности за представянето му (Ilieva 2016: 79).

Изводи за езиковата картина

Езиковата картина на света в българския език би било полезно да бъде анализирана чрез повече задълбочени разработки, които целенасочено да изследват концептуалната връзка между език – личност – култура, съставляващи духовността на нацията и изграждащи Универсума.

Лингвистичните изследвания от началото на ХХІ век дават основание за нарастващ интерес на учените към концептосферата на езиковата картина на света. Това научно поле предоставя възможности за още наблюдения, съпоставки и изводи за човешката менталност в нейните многообразни аспекти.

Пари – същностни функции

Едно от значимите достижения в хилядолетната човешка история – това са парите. Възникването им е резултат от еволюционното развитие на стоковите пазари в процеса на размяната на стоките. В ранния стадий от развитието на тези процеси все още не са съществували пари. Осъществявала се е само натурална (бартерна) размяна.

(Hristov, Hristov 2002: 22). При тази размяна парите се превръщат във всеобщ еквивалент на всички стоки, участващи в пазарните взаимоотношения, като функционално се съизмерват и заменят. Те са знаци, срещу които стоят стоки и услуги. С тях купуваме, продаваме, гарантираме. Парите изпълняват определени функции: средство за размяна; платежно средство; средство за натрупване/спестяване. Основната им функция е разменна и обслужваща пазара на стоки чрез измерване на техните стойности.

Функцията средство за натрупване или средство за съхранение на стойността позволява да се разграничи моментът на получаване на дохода от момента на неговото използване и съхранение. Това позволява получателите на доход да отложат потреблението, т.е. да спестяват за неопределено дълъг период, знаейки, че парите могат да се използват за бъдещото потребление (Ikonomicheska entsiklopediya 2005).

В изследването си анализирам същността и функциите на парите, проявени в езиковия материал от български пословици и поговорки, като правя опит да отразя разбирането на българина за концепта *пари* и влиянието му върху индивида, отношенията в колектива и възможността за въздействие върху морала и светогледа.

Паремии и паремиология

Пословиците и поговорките (паремиите) в синтезиран вид чрез малко думи и накратко представят изводи за българския народен бит, за фолклора, нравите и обичаите, за чертите на човешкия характер, за българската култура. Паремиологията е наука, която изучава пословиците и поговорките, техният произход и значението им за бита и манталитета на даден народ. В паремиите се кодира информация с практически характер за човешкото поведение, за отношенията на колектива към действителността, отразена както в социален, така и в морален аспект. Представеният в тях житейски опит, придобит от поколенията, насочва към различни изводи, които могат да бъдат полезни за индивида. Те са част от фоновите знания на всеки народ. „Паремиите, наред с фразеологизмите и песенния фолклор, са онези елементи от човешката словесност, които са запазили в голяма степен древни представи на човека за света и за самия него, и следователно техният анализ позволява реконструиране на това познание, на основите в културата на българина“ (Kirilova 2017: 41).

За изпълнение на целта на изследването паремиите с концепт *пари* са обединени в тематични категории, като всяка посочва различните проявления и въздействие на парите върху ценностната система, бита, културата на индивида и общността.

ЕЗИКОВА КАРТИНА НА ПАРИТЕ....

Изборът на паремииите, обект на настоящото изследване, се определя от принципа на тематичната обосновааност и аналитичността им. Тяхната категоризация е насочена към различните аспекти на народната концептуализация на материалното благополучие. Така посочените пословици и поговорки се анализират като способ за промяна на обществените възприятия, съставляващи националната култура, икономическите и ценностните измерения на материалните средства в българската езикова картина на света.

1. Парите като житейска потребност и функцията им за успешност в различни сфери от живота

Парите въртят света.

Човек без пари – като магаре без самар.

Без пари челяк и Богу не е драг.

Парица – силна царица.

Парите баща, парите майка.

Парите се възприемат като значима житейска необходимост и определящ ресурс за постигане на социална и лична реализация. Отразва се приетото в народната култура разбиране за материалното като средство, което подпомага достъпа до различни социални възможности. Ексерпираниите паремии показват отношението на обществото към материалните блага, като практическа значимост в ежедневието. Парите са взаимовръзката между човека и социалната реалност, която осигурява придобиването на необходимите му ресурси. Така се утвърждава представата, че материалното благополучие е предпоставка за стабилност в живота.

2. Парите като мяра за вложен труд и получени без труд „лесни пари“

Бели ръчички с чужди парички.

Беля е човек пари да има, беля е и да няма.

Имане без труд лесно се пилей.

Богатството е като слана преди слънце.

Лесните пари бързо се харчат.

Представата за достойнство у човека се асоциира с честно спечелените пари. Благоденствието на индивида, изразяващо се в спокойното осигуряване на прехраната, е от основно значение за ситуирането му в системата на обществото. Трудът, като израз на човешката способност да бъде и да реализира стойностно себе си, е сред най-ценените и почитани морални устои. Чрез положения труд се постигат материална осигуреност, спокойствие и достойно положение в общността. *Лесните пари*, ако се интерпретират с емоционалната оценъчност и като ориентир за личностната същност на индивида, са израз за нечестност не само в социален, но и в морален аспект.

3. Несигурност от бързото „изчезване“ на парите. „Както дошли, така си отишли“

Кътай парицата, крепи душицата.

Парите се държат за чер ден.

Бели пари за черни дни.

Парата не стои у едного: днес у мене, утре у тебе.

Парите затова са търкалести, да ходят от ръка в ръка.

Готови пари и броени дни бърже се свършват.

Готови пари и печен хляб бързо се изядат.

Спестяването на пари е породено от бъдеща житейска несигурност или недостиг на пари. Материалната стабилност („бели пари“) е в основата на благонадеждния и спокоен живот – стремеж, който насочва и е определящ в позиционирането на личността в обществения ред. Паремите отразяват представата за нестабилността и преходния характер на материалните блага, утвърждават разбирането, че придобиването на материални средства се характеризира с динамичност: те лесно се печелят, но и бързо могат да бъдат загубени. Концептуализирана е идеята за тяхната нетрайност, което е предпоставка за несигурност. Вниманието е насочено към необмисленото изразходване на материалните средства. Налага се изводът за по-предпазливо отношение към парите за „черни дни“. Материалното благополучие може бързо да се промени, затова се изисква ефективност и предвидливост.

4. Парите активизират неудовлетвореност и алчност. Трупане на пари без определяне на потребното количество

ЕЗИКОВА КАРТИНА НА ПАРИТЕ....

Алчният и на злато не се радва.

Прави си сметката без кръчмаря.

Сметката му излязла крива.

За пара и бая си продава.

Алчността няма дъно.

Материалните облаги не са благи за този, който не съумява да им се зарадва. Устремът към придобиване на повече от необходимите материални потребности води до натрупване на пари, които не носят нито удовлетворение, нито устойчивост. Моралните ценности като чест, доброта, трудолюбие са почитани и значими за общността. Посочените паремии показват критичното отношение на общността към ненаситното желание за парични блага. Подчертава се ярко, че стремежът за все повече пари надхвърля реалните потребности и се проявява като алчност. Налице е внушението, че неуточнената необходимост води до неудовлетвореност и „няма дъно“.

5. Парите променят и определят отношенията в колектива (родовите взаимоотношения)

За пари и брат, брата продава.

Чужди пари пръсти горят.

Спечеленото с грях добро не носи и къща не храни.

Парите от беля, беля раждат.

За пари и баща си продава.

Парата е дявол.

Въздействието на парите е тясно свързано с моралните устои на индивида. Основна ценност в българската култура и разбираня е семейството и силната свързаност между всеки един от родовата цялост. Разрушително може да бъде влиянието на парите. Една от функциите им е да създават усещане за спокойствие и благоденствие, но най-негативната е посягането върху най-стабилните устои – родовите връзки. Жизненоопределяща и закриляща е ролята на семейството, което съхранява значимите ценности като честност, трудолюбие, отговорност. Хармоничната цялост и стабилност се нарушават, ако алчността, скъперничеството завладеят човека.

6. Парите, натрупани в по-големи размери, изискват определени действия, усилия, грижи за опазването и увеличаването им

Много пари – много грижи.

На много пари и грижата много.

Малко ум, много пари – беля голяма.

Без ум да търгуваш, пари да хабиш.

Мнозина знаят да печелят пари, малцина знаят да ги задържат.

Държи пара като чувал – вода.

Богатството изисква грижи, отговорност, носи дори и опасност. Парите, придобити в размери по-големи от потребността, предполагат действия за тяхното управление и прецизно разпределение. Затова парите се идентифицират като финансови средства, чието опазване и умножаване се нуждае от разумност, ефективност. Осъзнато е възприемането, че „много пари“ изискват отговорност за тяхното поддържане и усвояване. Налага се изводът, че са необходими постоянна грижа за опазването на парите. В противен случай могат да бъдат „беля голяма“.

7. Парите променят ценностната система на индивида и неговите морални устои

Парите развалят човека.

За пари и баща си продава.

Парите са душегубци.

Парите от беда раждат беда.

Безчестието с пари се купува.

Парата от душата е отделена.

В българските паремии е утвърдена представата за парите като фактор, променящ човешките добродетели. Чрез тях се засилва желанието за материално благополучие, което в повечето случаи води до промяна на моралните и житейските приоритети. В този контекст парите се представят като двигател на промяната в общочовешките добродетели и установените обществени норми. Неоспоримо се показва критичното

отношение на колектива към поведение, при което засиленият материален интерес доминира над утвърдените етични норми. Така се налага изводът, че парите са не само икономическа категория, но и силен психологически фактор, който определя поведението и социалната ориентация на индивида, нравствените ценности, силата на рода. *И – ум и разум с пари са не купуват.*

Заключение

В българската фразеология и паремиология езиковата картина на парите има както положителни, така и отрицателни конотации, свързани с представата за богатство, сила. Парите се представят като обобщен, събирателен образ на власт, могъщество, сигурност. Но те променят моралните ценности на индивида, определят отношенията в рода, както и социалните връзки в колектива.

От направения анализ на предложените паремии се налага изводът, че парите имат се осмислят като съществен аспект от бита, морала и светогледа на общността. Българските пословици и поговорки изграждат многопластова езикова картина на парите, в която са представени като жизнено необходими материални блага, средство с обществена значимост, влияещи върху социалните и моралните качества на индивида. Представените паремии показват както практическото им значение за живота на индивида и колектива, така и неодобрителното отношение към натрупването им. Много силно се откроява идеята за динамичното движение и нестабилността на придобитите ресурси, което налага необходимостта от ефективно управление и премерено изразходване. Чрез езиковите си послания паремиите утвърждават житейския опит на народа, според който притежаването на пари предполага не само позиции в обществото, но и отговорности и задължения.

Така изследваната българска езикова картина на парите ги представя като социален и културен фактор, влияещ върху житейската необходимост, моралните ценности и приетите норми на поведение в общността.

Езиковата картина на парите представлява научен интерес за изследване поради значимата роля като част от бита. Същността и функциите на парите са определящи за манталитета и стереотипите на поведение и културата на българина. Научните лексикални изследвания на концепта *пари* в българските паремии е необходимо да се насочат към разширяване обхвата на изследването, същността и приложението на основните функции на парите. Те са един от белезите на народния бит, на нравите и

обичаите, на социалните отношения. Носят материалната култура на българина, проверена, утвърдена от житейския му опит, преминаващ през поколенията.

Библиография

- Ikonomicheska entsiklopediya 2005*: Ikonomicheska entsiklopediya. Sofia: Nauka i izkustvo, 2005.
[Икономическа енциклопедия. София: Наука и изкуство, 2005.]
- Ilieva 2016*: Ilieva, D. Lingvokulturologiya. Sashtnost i kategorialen aparat. Sofia: Softtrejd, 2016.
[Илиева 2016: Илиева, Д. Лингвокултурология. Същност и категориален апарат. София: Софттрейд, 2016.]
- Hristov, Hristov 2002*: Hristov, M., S. Hristov. Kniga za parite. VelikoTarnovo: Abagar, 2002.
[Христов, Христов 2002: Христов, М., С. Христов. Книга за парите. Велико Търново: Абагар, 2002.]
- Karaliychev 1963*: Karaliychev, A. Balgarsko narodno tvorchestvo. T. 12. Sofia: Balgarski pisatel, 1963.
[Каралийчев 1963: Каралийчев, А. Българско народно творчество. Т. 12. София: Български писател, 1963.]
- Kirilova 2017*: Kirilova, Y. Predstavata za uma v balgarskata ezikova kartina na sveta. Sofia: Diomira, 2017. [Кирилова 2017: Кирилова, Й. Представата за ума в българската езикова картина на света. София: Диомира, 2017.]
- Kreychova, Stalynova 2019*: Kreychova, E., N. Stalynova. Rechnik na lingvistichnite termini za studenti slavisti. A – N. Sofia: Paradigma, 2019. [Крейчова, Сталянова 2019: Крейчова, Е., Н. Сталянова, Речник на лингвистичните термини за студенти слависти. А – Н. София: Парадигма, 2019.]
- Panchev 2018*: Panchev, I. Sledite na kontsepta pari v dve slavyanski lingvokulturi: balgarskata i ruskata. – V: LIMES SLAVICUS 3. Kulturni kontsepti na slavyanstvoto. Shumen, UI „Episkop Konstantin Preslavski“, 2018, 37–46. [Панчев 2018: Панчев, И. Следите на концепта пари в две славянски лингвокултури: българската и руската. – В: LIMES SLAVICUS 3. Културни концепти на славянството. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“, 2018, 37–46.]
- Panchev 2019*: Panchev, I.: Pareмии za parite v tri slavyanski lingvokulturi: balgarskata, ruskata i slovashkata. – Balgarski ezik, 2/2019, 63–72. [Панчев 2019: Панчев, И. Паремии за парите в три лингвокултури: българската, руската и словашката. – Български език, 2/2019, 63–72.]
- Radeva 2017*: Radeva, V. Balgarska leksikologiya. Sofia: Iztok-Zapad, 2017. [Радева 2017: Радева, В. Българска лексикология. София: Изток-Запад, 2017.]
- Slaveykov 2003*: Slaveykov, P. Balgarski poslovitsi. Sofia: Zahari Stoyanov, 2003. [Славейков 2003: Славейков, П. Български пословици. София: Захари Стоянов, 2003.]
- Stoykova 2007*: Stoykova, S. Balgarski poslovitsi i pogovorki. Sofia: Kolibri, 2007. [Стойкова 2007: Стойкова, С. Български пословици и поговорки. София: Колибри, 2007.]